

UYÛNÜ'L-AHBÂR

bû't-Ta'âm. Yemek çeşitleri, sofrâ âdâbı, oburlar, açlık, yemek daveti, yemek vermede cimriler, beden sağlığı, sağlığa yararlı gıda, perhiz ve ilaçlar, yemeklerin yarar ve zararları, Arap ve Acem tıbbî gibi konularla ilgili haber, şiir ve fıkralar. 10. Kitâbü'n-Nisâ'. Kadınların yaratılışları ve ahlâkları, güzellik-cirkinlik, evlenmede tercih edilmesi gereken kadınlar, kız isteme ve evlilik âdâbı, kadınlarla muâşeret siyaseti, cinsel hayat ve doğum gibi konularda haber, şiir ve fıkralar.

'Uyûnû'l-ahbâr dil, edebiyat, tarih, âdet, gelenek vb. bakımından daha sonra yazılmış çeşitli eserlerin, özellikle edep ve muhâdarâta dair kitapların başlıca kaynaklarından biridir. Endülüslü İbn Abdürrabbih el-'İkdü'l-ferid'inde ana ve alt bölümlerle içerik bakımından 'Uyûnû'l-ahbâr'ı aynen taklit etmiş, bölümler altına bazı ilâvelerle eserini oluşturmuştur. 'Uyûnû'l-ahbâr, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin el-Eğânî'si, Müberred'in el-Kâmil'i, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-Besâ'ir ve 'z-zehâ'ir'i, İzzeddin İbnü'l-Esir'in el-Kâmil'i gibi önemli eserlerin temel kaynaklarındandır. Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 1344) ve Petersburg'da (nr. 691) yazma nüshaları bulunan eserin ilk dört bölümünü Carl Brockelmann hazırlamış ve bölümler halinde yayımlamıştır (Kitâb as-Sultân, Weimar 1898; Berlin 1900; Kitâb al-Harb, Strassburg 1903; Kitâb as-Su'dud, Strassburg 1906; Kitâb at-Tabâ'î ve'l-ahlâk, Strassburg 1908). Eserin tam neşri, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'nin edebiyat kısmı tarafından Ahmed Zekî el-Adevî başkanlığında yapılmış (I, Kahire 1343/1925; II, 1346/1928; III, 1348/1930; IV, 1349/1930; I-IV, 1963), daha sonra Yûsuf Ali Tavîl eserin ilmi neşrini gerçekleştirmiştir (I-IV, Beyrut 1986). Eserden bazı kısımlar ve seçmeler ayrıca basılmıştır (Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî, el-Muhtâr min Kitâbi 'Uyûnû'l-ahbâr, Kahire 1960; Min Kitâbi 'Uyûnû'l-ahbâr: el-Harb ve'l-furûsiyye, Dimaşk 1977). Josef Horovitz kitaptan İngilizce'ye kısmen bir çeviri yapmış (IC, IV [1930], s. 171-198, 331-362, 487-530; V [1931], s. 1-27, 194-224), ancak bunu tamamlamaya ömrü yetmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, 'Uyûnû'l-ahbâr, müellifin mukaddimesi, I, 1-4; ayrıca bk. Ahmed Zekî el-Adevî'nin girişi, IV, 5-11; a.e. (Tavîl), neşredenin girişi, I, 3-9; Brockelmann, GAL, I, 121; Abdülcebbâr Abdurrahman, Zehâ'irü't-türâşî'l-'Arabîyyi'l-İslâmî, [baskı yeri yok] 1401/1981, I, 212; W. Werkmeister, Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-'İqd al-Farid des Andalusiers Ibn Abdurabbih (246/860-328/940), Berlin 1983, s. 62-77; el-Eb Tûtel el-Yesûî, "Kitâbü 'Uyûnû'l-ahbâr", el-Mesriq,

XXXII, Beyrut 1932, s. 458-463; Hüseyin Varol, "İbn Kuteybe ve Eserleri", EAÜİFD, IV (1986), s. 150; İbrâhim el-Ebyârî, "'Uyûnû'l-ahbâr li'bn Kuteybe", Tî, II, 335-340.



İSMAİL DURMUŞ

UYÛNÜ'L-ENBÂ

(عيون الأنباء)

İbn Ebû Usaybia'nın
(ö. 668/1269)

başta tıp olmak üzere düşünce,
bilim ve kültür tarihi
niteliğindeki biyografik eseri
(bk. İBN EBÛ USAYBİA).

UYUŞTURUCU

Uyuşturucu Türkçe'de yeni bir kelime olup bunun karşılığında Arapça ve Farsça'da muhaddir (örtün, kapayan), Batı dillerinde Yunanca narke (uyku) kökünden narkotik kullanılır. Uyuşturucu maddelerin eskiden beri tıpta kullanımından dolayı birçok dilde ilaç anlamı taşıyan kelimeler aynı zamanda uyuşturucu maddeleri de ifade eder. Sürekli yeni türlerinin ortaya çıkması, farklı etkiler bırakması ve farklı amaçlarla kullanılmasından dolayı genel bir tanımla bulunamamakla birlikte kişide önüne geçilmez bir bağımlılık durumu oluşturma, ruhî ve fizikî tahribata yol açma, merkezî sinir sistemini etkileme, kullanılan miktarı giderek arttırma eğilimine yol açma, besinler kapsamında sayılmama gibi özellikler uyuşturucu türlerinin hemen hepsinde yer alır. Tıp dilinde "psikoaktif" denilen ve bağımlılık yapan maddeler içinde tütün mâmulleri ve alkollü içkilerle birlikte bulunan uyuşturucular insan vücuduna etkileri ve cinslerine göre sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda tütün ve alkollü içkiler dışında kalan uyuşturucu maddeler afyon ve türevleri, hallüsinojen maddeler (esrar, LSD), uyarıcılar (kokain, amfetamin vb.), uyku ilaçları (barbitüratlar gibi) ve diğer yatıştırıcılarla uçucu maddeler (tiner, yapıştırıcılar, çakmak gazları vb.) uyuşturucu başlığı altında toplandığı gibi cinslerine göre uyuşturucular doğal (esrar, eroin, kokain vb.) ve sentetik (ecstasye, captagon, amfetamin, metamfemin vb.) olarak da sınıflandırılabilir.

Etkileri ve zararları bakımından aralarında bazı farklılıklar bulunan bu maddeleri kullananlarda bir müddet sonra davranış bozuklukları başlar. Vücut maddenin cinsine göre tolerans geliştirebildiğinden alıştıkça sürekli daha fazlasını ister. Yokluğu halinde ise çarpıntı, nabızda artma, titreme, hayal görme ve bazı nörolo-

jik bozukluklar ortaya çıkar. Bu maddelerin alım satımı kontrollü ya da yasak olduğundan piyasada yüksek fiyatlarla alınıp satılabilir. Hayatları bu tür maddeleri elde edip kullanma etrafında dönmeye başlayan bağımlılar uyuşturucu elde etmek için her şeylerini feda edebilirler; her türlü suça itilebilecek potansiyel suçlu haline gelirler; içine düştükleri ruhî ve mânevî çöküntünün yanında bedenî hastalıklarla da karşılaşabilirler. Uyuşturucu bağımlılığı kişilik bozuklukları, aile ve çevre etkilerinden kaynaklanabileceği gibi çeşitli toplumlarda ve bazı dönemlerde bütün topluma yayılarak normal karşılanan bir âdet haline gelebilir. Uyuşturucu müptelâsı olanların genelde sosyal ve ailevi ilişkileri bozulur, sorumluluklarını yerine getiremezler. Eşler ve çocuklar arasında geçimsizlik ve aile faciaları ortaya çıkar. Bu konuda yapılan araştırmalar, uyuşturucu kullanımı ile suç arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ekonomik ve farmakolojik faktörlere bağlamaktadır. Uyuşturucu bağımlıları ve kullanıcıları, ihtiyaç duydukları uyuşturucuyu alabilmek için yeterli maddî imkâna sahip olmadıkları zaman ahlâk dışı yollara başvurarak para temin etme yoluna gidebilmektedir. Öte yandan uyuşturucu kullanan kimseler uyuşturucunun etkisinde iken istem dışı suç işleyebilmektedir. Araştırmalar, bir kısım suçluların uyuşturucunun etkisinde gerek aile fertlerine gerekse çevredeki kimselere karşı şiddet uyguladıklarını ve bir sonraki kullanım için maddî gelir elde etmeye yönelik hırsızlık vb. suçlar işlediklerini ortaya koymuştur.

Uyuşturucu maddeler iki gruba ayrılabilir. Bir kısmı afyon ve esrar gibi doğrudan bitkilerden elde edilen ve eskiden beri bilinen doğal uyuşturuculardır. Bir kısmı da sentetiktir ve günümüzde yüzlerce türü bulunmaktadır. Bunların inorganik madde veya hayvansal ürün kökenli olanları varsa da çoğunlukla bitki kökenli çeşitli maddelerin kimyasal işlemlere tâbi tutulmasıyla elde edilir. En yaygın kullanılan uyuşturucular şöylece sıralanabilir: a) Afyon ve Türevleri. Haşhaş bitkisinden çıkarılan afyon kullanıcıda keyif verici ve rahatlatıcı bir etki yapar. Haşhaş dünyada birçok ülkede yetiştirilmekte, ancak son yıllarda uyuşturucu olarak kullanılan afyon ve türevlerinin büyük kısmı Afganistan'da üretilen haşhaştan elde edilmektedir. Haşhaş Türkiye'de de bazı bölgelerde kontrollü şekilde ekilmekte, ancak sıkı denetimler yapılmakta, üretilen afyon gıda ve ilaç sanayiinde kullanılmaktadır. Yine afyonun türevleri olan morfin ve kodein tıpta çe-

şitli hastalıkların tedavisinde ağrı kesici olarak kullanılmış, günümüzde ise zararları sebebiyle kullanım alanları daralmıştır. Morfinin ikinci bir ameliyeden geçirilmesiyle elde edilen eroïn ise tıbbî maksatla kullanılmaz. Eroïnün yüksek dozda alınması (overdose) ölüme sebebiyet verir. Öte yandan afyon ve türevleri zaman içerisinde vücutta tolerans geliştirir; bir müddet sonra alınan miktar yetersiz gelmeye başlar ve kullanıcılar, aynı hazzı ulaşabilmek için her defasında daha fazla miktarda doz alma ihtiyacı duyarlar. b) **Esrar.** Kullanıcıyı gerçek hayattan uzaklaştırıp hayal görmesine yol açan bir etki bırakır. Türkçe’de esrar, Arapça’da haşîş, Batı dillerinde İspanyolca kökenli marihuana adı verilen bu uyuşturucu Hint kenevirinden elde edilir. Hint kenevirinin değişik türleri birçok ülkede yetiştirilmektedir. Esrar dünyada en yaygın kullanılan uyuşturucu maddedir ve eroïn gibi daha güçlü bağımlılık yapan maddelere geçiş evresini oluşturur. Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde Hint kenevirine “bang” (bhang) denilir ve çokça tüketilen bang içeceği de bu bitkiden yapılır. c) **Kokain.** Koka bitkisinin yapraklarından çıkarılır ve uyarıcılar grubunda yer alır. Güney Amerika kökenli bu bitki, sömürgecilik döneminden itibaren Endonezya ve Hindistan gibi tropikal bölgelerde de yetiştirilmiştir. Kokain geçici bir zindelik hissi verir. Yemen’de ve Doğu Afrika’da çokça üretilen ve bir diğer adı Habeş çayı olan “kât” da (khat) uyarıcılar grubuna girer. d) **Amfetaminler.** Doping amacıyla da kullanılan, yorgunluk hissini azaltıcı etki bırakan sentetik uyuşturuculardır. “Captagon” (fenetilin) ve “ecstasy” (MDMA, MDA vb.) denilen sentetik uyuşturucular da uyarıcılar grubunda yer alır.

Uyuşturucu maddelerin türleri ve sayıları özellikle kimya ilminin gelişmesiyle son 150 yılda çok artmışsa da afyon ve esrar eskiden beri kullanılır. İslâm’ın ilk ortaya çıktığı bölgenin insanları tarafından pek bilinmediği için Kur’an ve Sünnet’te madde bağımlılığıyla ilgili sadece şarap vb. alkollü içkiler üzerinde durulmuştur. İslâm’ın klasik medeniyet havzalarına hâkimiyet kurmasıyla birlikte bu maddeler tanınmaya başlanmışsa da yaygın kullanımı Moğol istilâsından sonraki döneme rastlar. Günümüzde Arapça’da “uyuşturucu maddeler” anlamındaki “muḥaddirât” eski kaynaklarda geçmekle birlikte (İbn Sînâ, I, 329; II, 861, 1606; İbn Hacer el-Heytemî, IV, 233) daha çok bu maddelerin veya bazılarının niteliğini ifade için kullanılmış olup genel bir terim olarak kullanımı modern

dönemde ortaya çıkmıştır. Eski kaynaklarda uyuşturucu maddeleri ifade etmek üzere çeşitli uyuşturucuların veya berş, macun, tiryak gibi uyuşturucu katılan ürünlerin adları zikredilmiştir. Bu maddeler için çok sayıda takma ad ve argo kelime bulunmuşsa da haşîş, benc ve efyûnun daha yaygın olduğu görülmektedir (Rosenthal, s. 19-41).

İlk beş asırlık dönemde tabiplerin ve botanikle uğraşanların ban otu, Hint keneviri ve haşhaş gibi uyuşturucu özelliğe sahip bitkileri tanıdıkları (meselâ bk. Ebû Bekir er-Râzî, I, 92, 158, 165 vd.; ayrıca bk. Tîbî, s. 170-179), bunların çeşitli çevrelerde bilindiği, ancak yaygınlaşmadığı söylenebilir. Rosenthal, Ebû Bekir er-Râzî’nin Hint kenevirinden bahsetmediğini söylerse de (*The Herb*, s. 20) onun aynı bitkiyi ifade eden “şehdâneç”den söz ettiğini (*el-Hâvî*, I, 158, 159, 369, tür.yer.) gözden kaçırmış olmalıdır. Bu bitkiler içerisinde Arapça’da ilk defa benc (beng) tanınmış görünmektedir (Halîl b. Ahmed, VI, 153). Bencin Arapça’ya Farsça’dan, Farsça’ya da Sanskritçe “bhanga”dan geçtiği, ancak Hindistan’da Hint kenevirini ifade eden bu kelimenin Farsça’ya girdikten sonra ban otu için kullanıldığı söylenir (Meyerhof, “Bandj”). Ebû Bekir er-Râzî gibi İbn Sînâ da Hint keneviri karşılığında kinnâb ve şehdâneç, ban otu için benc kelimelerine yer verir (*el-Kânûn*, I, 434-435, 711, 733). Bununla birlikte bencin sadece ban otunu ifade etmediği, belli çevrelerde veya bazı dönemlerde bununla Hint keneviri ve diğer bitkilerden çıkarılan uyuşturucuların da kastedildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Fuzûlî’nin *Beng ü Bâde* adlı eserinde beng “esrar” anlamında kullanılır. Esed b. Amr ve Müzenî gibi erken dönem fakihlerine atıfla bazı görüşler rivayet edilmekteyse de bencin fıkıh eserlerinde yer alması daha geç devirlere rastlar (meselâ bk. Serahsî, XXIV, 9, 18, 29, 34). Gazzâlî de bitkilerden ancak akli, hayatı veya sağlığı yok edenlerin haram sayıldığını söylemekte ve benci de sarhoş edici olmamakla birlikte şarap ve diğer sarhoş ediciler gibi akli izâle eden maddeler arasında saymaktadır (*İhyâ*, II, 92, 93).

Arapça’da “kuru ot” anlamındaki haşîş esrarı ifade etmeye başladığı dönem tesbit edilememekle birlikte Selçuklular ve Eyyûbiler devrinde siyasî suikastlarıyla tanınan Haşhaşîler’in esrar kullandıkları bilinmektedir (bk. HAŞİŞİYYE). Memlûk devri tarihçileri ve fakihlerinin kayıtlarından esrar kullanımının VI. (XII.) yüzyılın sonları ile VII. (XIII.) yüzyılın başlarında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Bencin yanı sıra

ra haşîş / haşîşe ve afyon gibi maddelerin fıkıh eserlerinde yer alması Memlûkler dönemine rastlar. Etiyopya kökenli kât da bu maddelerden bir süre sonra yine Memlûkler zamanında tanınıp yaygınlaşmıştır. Bedreddin ez-Zerkeşî, esrar kullanımının Haydariyye’nin şeyhi Haydar vasıtasıyla yaklaşık 550 (1155) yılında görüldüğüne dair bir rivayet aktarır (*Zehrû’l-‘arîş*, s. 90). İbn Teymiyye esrarın Moğollar’ın ortaya çıkış dönemine rastladığını, VI. (XII.) yüzyılın sonları ile VII. (XIII.) yüzyılın başlarında yenilmeye başlandığını söyler (*es-Siyâsetü’ş-şer’iyye*, s. 120; *Mecmû’atü’l-fetâvâ*, XXXIV, 130, 136). Bu devirde özellikle Haydarîler ve Kalenderîler gibi derviş topluluklarında esrar ve bencin yaygın olduğu belirtilmektedir (Karamustafa, bk. bîbl.). Nitekim Zerkeşî esrara verilen isimler arasında Haydariyye ve Kalenderiyye kelimelerini de sayar (*Zehrû’l-‘arîş*, s. 89-90). Hint kenevirinin aslında antik Yunan’dan beri tanındığını vurgulayan Makrîzî de esrarın yaygınlaşmasıyla ilgili aynı dönemleri işaret eder; yayılma coğrafyası hakkında biri Horasan’dan Irak’a ve daha batıya, diğeri Hindistan’dan Yemen’e, ardından Fâris’e, oradan Irak’a ve daha batıya yayıldığı şeklinde iki ayrı görüş nakleder (*el-Hıttâ*, II, 126-129). Mısır’da önceleri izin verilen kenevir ve haşhaş türü bitkilerin üretimi ve ticareti bu maddelerin topluma verdiği zararları gören Sultan I. Baybars tarafından yasaklanmış, maddeler imha edilmiş, kullananlar ve satanlar cezalandırılmıştır. Uyuşturucu maddelere karşı bu tür yasaklama ve mücadeleler zaman zaman daha sıkı biçimde sürdürülmüştür. Aynı dönemden itibaren konuyla ilgili meseleler fıkıh kitaplarında yer almaya başlamış, ilk müstakil eserler de bu sıralarda yazılmıştır.

Osmanlılar döneminde afyon ve benc gibi uyuşturucu maddeler bir yandan ilaç yapımında ve tedavide kullanılırken öte yandan keyif verici olarak tüketimine karşı mücadeleye devam edilmiştir. Nitekim X. (XVI.) yüzyılda konuyla ilgili risâlelerin yazıldığı ve Kemalpaşazâde ile Ebüssuûd Efendi gibi şeyhülislâmların bunların kullanımını şiddetle menettiği, başta IV. Murad dönemi olmak üzere çeşitli devirlerde ağır cezaların uygulandığı bilinmektedir. Bu tedbirlerin kullanımı sınırlandırmasına rağmen hem haşhaş üretiminin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaygın oluşu hem de kahvehane kültürünün yayılmasıyla bir kısım kahvehanelerde uyuşturucu kullanımının düzenli bir faaliyet haline gelmesi bunu tamamen ortadan kaldıramamıştır (Kömeçoğlu, s. 66-67; Shefer-Mossensohn, s.

UYUŞTURUCU

39-45, 157). Bu alışkanlığın daha yaygın görüldüğü İran'da da gerek Safevîler gerekse Kaçarlar döneminde zaman zaman yasaklamalar ve sert cezalarla uyuşturucu kullanımına son verilmek istenmişse de uyuşturucu bağımlılığı saraydan toplumun en alt kesimlerine kadar geniş bir alanda yaygınlaştığı için başarılı olunamamıştır. Safevîler devrinde kahvehanelerin yanı sıra hemen her kasabada bulunan kûknâr-hânelerde de haşhaş katılarak yapılan bir içki olan kûknâr sunulurdu (Matthee, s. 107-108). Afyon, aşırı dozda alındığında öldürücü olduğu bilindiğinden çeşitli suikast ve intihar vak'alarında da kullanılmıştır (a.g.e., s. 104-105). XIX. yüzyılda İran'da uyuşturucu madde üretimi ve tüketimi ülkenin tahıl üretimini baltalayan önemli bir sorun haline gelmiştir.

Öte yandan XIX. yüzyılda dünya çapında etkileri olan Batı kaynaklı iki önemli gelişme meydana gelmiştir. Bir yandan uyuşturucu maddelerin uluslar arası ticaret metaı haline gelmesiyle meşhur afyon savaşlarına yol açan büyük kazançlar elde edilmeye başlanmış, diğer yandan kimya sanayiinin gelişimiyle daha zararlı ve daha fazla bağımlılık yapan sentetik uyuşturucular üretilmiştir. Bunun üzerine XX. yüzyılın başlarından itibaren uluslar arası sözleşmelerle uyuşturucu üretim ve ticaretinin kontrol altına alınmasına çalışılmış, çeşitli örgütler kurulmuştur (Yaşar, s. 98-121). Hemen her devlette uyuşturucuyla mücadeleyle dair kanunlar çıkarılmış, uyuşturucu ticaretini kısıtlamaya yönelik cezalar konulmuştur. Uluslar arası sözleşmelerde uyuşturucu ve uyarıcı maddelerin neler olduğu sayılmış, kullanımı ve ticareti belli şartlara bağlanmıştır. Türkiye'de de bu maddelerin üretimi, alım satımı ya tamamen yasaklanmış veya çok sıkı kurallara altına alınmıştır. Ham uyuşturucular yanında eroin gibi sentetik uyuşturucular çok daha tehlikeli ve bağımlılıktan kurtuluşu çok daha zor olduğundan bağımlılığı azaltma veya tedavi etmeye, toplumu eğiterek önleyici tedbirler almaya yönelik çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Günümüzde Suudi Arabistan, İran, Singapur ve Çin gibi ülkeler uyuşturucu ticaretine idama kadar varan sert cezalar uygulamaktadır. Uluslar arası büyük ticaret hacmine ulaşan uyuşturucu maddelerin elde edildiği bitkilerin üretimi, Afganistan ve "altın üçgen" denilen Güneydoğu Asya ülkeleriyle (Myanmar, Tayland, Laos) Güney Amerika'da yaygınlaşmıştır.

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Dairesi'nin (UNODC) 2010 Dünya Uyuş-

turucu Raporu'na göre 2008 yılı itibarıyla dünyada 155-250 milyon yetişkin (15-64 yaş arası) uyuşturucu kullanmakta ve bunların % 10-15'ini ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya bulunan bağımlılar teşkil etmektedir. En büyük grubu esrar kullananlar (129-190 milyon) oluştururken amfetaminler ikinci sırada gelmekte, onu kokain ve afyon türevleri izlemektedir (kât kullanımına raporda yer verilmemiştir). Aynı rapora göre en yaygın tüketilen uyuşturucular uluslar arası ticarete konu olan eroin ve kokain iken kenevir bitkisinden elde edilen esrarla amfetamin türü uyuşturucular daha çok mahallî şekilde üretilip tüketilmektedir. Ancak Afrika ve bazı Asya ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke hakkında yeterli veri bulunmaması dolayısıyla kullanımın yaygınlığı ve miktarı konusunda birçok husus henüz bilinmemektedir. Dünyada kenevir bitkisi Meksika, Paraguay, Kolombiya, Bolivya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Afganistan ve Fas dahil elliden fazla ülkede yaygın biçimde üretilmektedir. Kokain daha çok Güney Amerika'da (Kolombiya, Peru, Bolivya) elde edilip Batı ülkelerinde (Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği ülkeleri) tüketilmektedir. Afyon ve türevlerine gelince üretilen eroinin % 26'sı Avrupa Birliği ülkelerinde, % 21'i Rusya'da, % 13'ü Çin'de kullanılmakta, Pakistan (% 6), İran (% 5) ve Hindistan (% 5) onları izlemektedir. Öte yandan eroine dönüştürülmeyen afyonun yarısı İran (% 42) ve Afganistan'da (% 7) tüketilmekte, bu ülkeleri Hindistan, Pakistan ve Rusya takip etmektedir. Dolayısıyla bu afyonun büyük kısmı Afganistan ve civarındaki ülkelerde (Çin hariç) kullanılmaktadır. Haşhaş bitkisinin en büyük üreticisi Afganistan'dır, ardından Myanmar ve Meksika gelmektedir. 1990'lara kadar afyon ve türevlerinin büyük kısmını Güneydoğu Asya ülkeleri sağlarken son otuz yılda Afganistan'da üretim giderek artmıştır ve günümüzde % 90'a varan en büyük kısmı orada üretilmektedir.

İslâm ülkelerinin genelinde bağımlılığın yüksek olmadığı, Afganistan, İran ve Pakistan gibi birkaç ülke dışındaki İslâm ülkelerinin çoğunda afyon ve türevlerini kullananların yetişkin nüfusun % 1'inin altında kaldığı (meselâ Türkiye'de bu oran binde birin de altındadır) ve amfetaminlerin kullanımının da yine % 1'in altında olduğu söylenebilir. Ancak esrar ve kât gibi doğa uyuşturucuların tüketim oranı daha yüksektir. 2010 yılı raporuna göre doğudan batıya İslâm ülkelerinde nüfusun % 2 ile % 5'inin esrar kullandığı, Kırgızistan, Lübnan,

Cezayir ve Mısır'da bu oranın % 6'ya, Nijerya'da % 14'e ulaştığı tahmin edilmektedir. Ayrıca haşhaş, kât ve muskat (cevzetü't-tîb) gibi uyuşturucu bitkilerin keyif verici olarak tüketildiği veya yemeklerde kullanıldığı, muskatin Hint ve Endonezya mutfağında, Arap ülkelerinde çeşitli baharat terkiplerinde yer aldığı bilinmektedir. Amfetaminlerin ve reçeteli ilaçların kullanma oranının artma eğilimi gösterdiği, ayrıca çeşitli ülkelerdeki müslüman azınlıkların uyuşturucu tehlikesine mâruz kaldıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Kullanıcı sayıları ve oranları açısından bakıldığında esrar ve afyon ülkelerin hemen tamamında bulunmakla birlikte özellikle Doğu ülkelerinde (İran, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Türkî cumhuriyetler ve Endonezya), Mısır, Fas ve diğer Kuzey Afrika ülkelerinde, kât Yemen ve Doğu Afrika ülkelerinde daha çok tüketilir. Batı Afrika ülkelerinin de kokain kaçakçılığında geçiş bölgesi olması sebebiyle kokain tüketiminin yayılma tehlikesine mâruz kaldığı söylenebilir. Yine 2010 yılı raporuna göre İslâm ülkeleri içinde tüketim açısından en sorunlu ülkelerin, afyon ve türevlerini kullananların sayısının nüfusun % 1'ini aştığı İran (yaklaşık 1 milyon kişi), Afganistan ve Pakistan olduğu görülmektedir. Ayrıca kât kullanımının önemli bir sorun haline geldiği Yemen'i (erkeklerin % 80'i, kadınların yaklaşık yarısı), Somali'yi ve nüfusunun üçte birinden fazlası müslüman olan Etiyopya'yı da saymak gerekir.

Fıkıh. Konu fıkıhta uyuşturucu maddelerin hükmü, temizliğe ve namaza etkisi, tedavi amaçlı kullanımı, ilgili bitkilerin üretimi ve alım satımı, kullanıcıların hukukî tasarrufları ve cezaî mesuliyetleri açısından ele alınmıştır. Modern dönem öncesinde uyuşturucu ticareti bugünkü kadar büyük boyutlarda olmadığından klasik kaynaklarda üretimi ve ticareti konusu kısaca ele alınmıştır ve tartışmalar genellikle afyon ve esrar etrafında dönmektedir. Uyuşturucuların bağımlılık yapma ve başkalarına zarar verme yönünden ziyade sarhoşluk verici olmalarına, kişinin sağlığına yönelik zararları ile günahlara ve ahlâkî zafırlara düşürmelerine ve ibadetlerden alıkoymalarına vurgu yapılır. İslâm'da hiçbir bitkinin esas itibarıyla yasaklanmadığı, sadece sarhoş edici (müskir) özelliği bulunan ürünlerin kullanımı ile bitkilerin insan hayatına zarar verici şekilde kullanımı men edildiği için uyuşturucu maddelerin elde edildiği bitkiler zamanla yaygınlaşıp zararlı etkileri anlaşıldıkça bu açıdan tartışma konusu edilmiştir. Zehirli bitkilerin ye-

nilmesi veya sularının içilmesi zararları dolayısıyla haram kılınmış olup tedavi maksadıyla yahut mal üretimi gibi başka amaçlarla kullanılmasına cevaz verilmiştir. Uyuşturucu maddelerin üretildiği bitkiler de zehirli bitkilere kıyasla ele alınmış, ilaç veya diğer malların üretiminde bunlara izin verilirken bunlardan çıkarılan uyuşturucuların keyif verici olarak kullanılmaması istenmiştir.

Kaynaklarda daha erken dönemlerde yaşamış âlimlerin görüşlerine atıflar varsa da konuyu VII. (XIII.) yüzyıl ve sonrasında yaşamış âlimler etrafıca tartışmıştır. Mezhep farkı bulunmaksızın fakihlerin esrar, afyon ve diğer uyuşturucuları kullanmanın haramlığı noktasında birleştikleri görülmektedir. En azından ilk devirlerde bazı dervişlerden ve diğer kesimlerden haramlık hükmüne itiraz edenler çıkmıştır. Muhtemelen Haydariyye ve Kalenderiyye mensuplarıyla karşılaşan İbn Teymiyye onların esrar kullanımına dair gerekçelerini naklederek şiddetle eleştirir. Buna göre söz konusu dervişler gıybet gibi haramlardan kaçınmada ve namaz gibi ibadetleri edada yardımcı olması için esrar içtiklerini, onun kendilerine şevk verdiğini ileri sürerken bazıları da esrarın zihinlerini tasfiyeye ve çeşitli ilimleri öğrenmeye yardım ettiğini söylemekte, onu “fikir ve zikir madeni” diye övmektedir. Bir kısmı da insanları ancak bu gibi vasıtalarla kötülüklerden alıkoyup ibadete ve zühde yöneltebildiklerini, aksi takdirde bu kişilerin yol kesme, adam öldürme gibi kötülükleri işleyeceklerini ileri sürmüştür (*Mecmû'atü'l-fetâvâ*, XIV, 260-261; XXXIV, 134). Günümüzde de Yemen'de kâtin mubahlığını savunanlar, “Eşyada aslanan ibâhâdır” kaidesine dayanmakta ve kâtin insanı uyuşturmadığını, sarhoşluk vermediğini, bedeni zaafa düşürmediğini, düşünceye ve organlara zindelik kazandırdığını, çalışkanlığı arttırdığını, kahve ve çaya benzediğini, öte yandan bu alışkanlık sebebiyle bazı kişilerin namazları vaktinde kılınmalarının veya dar gelirli ailelere harcayacakları parayı kâta harcamalarının şahsî bir zaaf olduğunu ileri sürmektedirler. Kât kullanımının yayıldığı dönemlerde eserini yazan İbn Hacer el-Heytemî lehte veya aleyhte görüş beyan edenlerin onun zindelik verdiği hususunda birleştiklerini, en azından müstebihattan sayıldığı için ondan sakınılması gerektiğini söyler (*Tahzîrû's-sikât*, IV, 227-228). Kât hakkında görüş ileri sürenler Şevkânî'nin birçok kât türünü denediğini, haramlığı gerektirecek bir husus görmediği, ancak uyuşturucu özelliğe sa-

hip bir türü bulunur ve bazı kimselere zarar verirse onlarla sınırlı kalmak şartıyla haram olacağı yolundaki görüşlerini de (*el-Baḥşû'l-müsfir*, VIII, 421 I) kendi bakış açılarına göre yorumlarlar. Bilhassa II. Dünya Savaşı'ndan sonra kât kullanımının çok yaygınlaşması üzerine Arap dünyasında gerek sağlığa gerekse iktisadî hayata yönelik zararları etrafında başlayan tartışmalar halen devam etmektedir. Başta Suudi Arabistan, Mısır, Sudan ve Fas olmak üzere birçok Arap ülkesiyle Batı ülkelerinde kât uyuşturucu maddeler listesine konularak yasaklanırken Etiyopya, Yemen ve Somali'nin karşı çıkmasıyla uluslar arası düzeyde yasak kapsamına alınamamıştır. Dünya Sağlık Teşkilâtı 1980 yılında aldığı bir kararla kâtı uyuşturucular listesine almıştır. Arap dünyasında uyuşturucu maddelerin tıpta kullanımı ve uyuşturucuyla mücadele gibi konulara dair çeşitli sempozyum ve konferanslarda kâtin zararları dile getirildiği gibi çeşitli eserlerde de bu konuya yer verilir (meselâ bk. Mâcid Ebû Ruhayye, s. 361-371).

Fakihler, uyuşturucu maddelerin haramlığında ittifak etmekle birlikte hükmün illeti ve delillendirilmesi yönünden farklı kanaatler belirtirler. İbn Teymiyye ve Zerküşî gibi birçok âlim esrar, afyon vb. uyuşturucu maddeleri şaraba kıyaslamış, onların da sarhoş edicilik vasfına sahip olduğunu söyleyerek, “Her müskir haramdır” hadisi kapsamında (Müslim, “Eşribe”, 67-75) değerlendirmiştir. Ayrıca, “Hz. Peygamber müskir ve müfettir olan her şeyi nehyetti” hadisinde geçen (*Müsned*, VI, 309; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5) müfettir “gevşeklik veren ve uyuşturan şey” anlamına geldiğinden esrar ve afyonun da bu hadisin kapsamında yer aldığı ifade edilmiştir. Aynı âlimler şarabın yol açtığı kötülüklerin bu maddelerde fazlasıyla bulunduğunu, mizacı bozduğunu, deliliğe ve çeşitli ahlâksızlıklara sebebiyet verdiğini vurgulamışlardır. Öte yandan Şehâbeddin el-Karâfî söz konusu maddelerin ifsat edici ve uyuşturucu niteliklerine rağmen müskir sayılmadığını, etkilerinin farklı olduğunu, dolayısıyla şaraba kıyaslanamayacağını ileri sürmüştür (*el-Furûk*, I, 374-381). Bu görüş farklılıklarının fer'î hükümler açısından bazı neticeleri vardır. Karâfî bu maddelerin yenilmesi halinde had cezası değil ta'zîr cezası verileceği, maddelerin necis sayılmadığı, dolayısıyla üzerinde taşıyanın namazının sahih kabul edileceği kanaatinde. Müskir olarak görenlerin bir kısmı da bu konularda Karâfî gibi düşünürken İbn Teymiyye ve ondan sonra gelen Han-

belîler adı geçen maddelerin necis olduğunu, üzerinde taşıyanın namazının bâtıl sayılacağını, sarhoş etmeyecek kadar az miktarda alınsa bile had cezası (içki haddi) verileceğini ve helâl görenlerin tekfir edileceğini söylerler. Ancak İbn Teymiyye benc kullanımını haram saymakla birlikte müskir maddelerden addetmez ve onu kullanan için ta'zîr cezası öngörür. Temizlik konusunda sıvı ve katı olması veya ham durumda bulunması ile kavrulma gibi bir işlemden geçirilmesi arasında ayırım yaparak sıvı halde veya işlenmiş olanı şaraba kıyasla necis kabul eden görüşler de vardır. Dolayısıyla cumhura göre bu maddeler kural olarak temizdir ve kullanana içki haddi değil ta'zîr cezası uygulanır; helâl gören dalâlet üzere bulunmakla birlikte tekfir edilmez. Tedavi amacı dışında kullanılan uyuşturucunun etkisinde iken geçirilen namazların kazâ edilmesi gerektiği hususunda görüş birliği vardır. Uyuşturucu etkisinde namaz kılınması halinde müskir görüşünde olanlara göre bu namazın iadesi veya kazâsı gerekir.

Bu tür maddelerin sarhoşluk yahut uyuşturma derecesine varmayan az miktarda kullanımı konusunda da farklı görüşler vardır. Bunları müskir kabul eden âlimler kullanıma cevaz vermezken bazıları, bağımlılık yapmayacak ve zarar vermeyecek kadar az miktarda kullanımının câiz olabileceğini söylemişlerdir. Ancak bu görüşün ileri sürüldüğü dönemlerde bu maddelerin tabii ve ham halde kullanılmasına karşılık günümüzde birçok maddenin az miktarda kullanımının bile bağımlılığı başlattığından veya daha etkili uyuşturuculara basamak teşkil ettiğinden ikinci görüşün isabetsiz sayıldığı ve sedd-i zerâi kaidesine dayanarak az miktarda alınmasının da menedilmesi gerektiği söylenebilir. Öte yandan çeşitli ağır vak'aları tedavide zorunlu olması gibi istisnâ hallerde bu maddelerin tabiplerce gerekli görülen miktarda kullanılabileceği genel kabul görmüştür. Ayrıca bağımlılığın tedavisinde hastanın tedricî şekilde vazgeçmesini sağlamak amacıyla tabip kontrolünde azaltılarak verilebilir. Burada hastaya uyuşturucu verilmesi muztar kalan kişinin haram şeyden ölmeyecek kadar yiyip içmesine izin verilmesi gibidir. Fakat eski dönemlerden beri tedavi amacıyla dahi kullanılmasına cevaz vermeyenler de vardır, gerekçeleri de haram bir maddeyle tedaviyi nehyeden hadislerdir (Ebû Dâvûd, “Tıbb”, 11).

Uyuşturucu maddeleri kullanan kişilerin maddenin etkisinde kaldıkları süre içinde

UYUŞTURUCU

tasarruflarının hükmü de ele alınmıştır. Cezai mesuliyetleri bulunduğu, bir mala zarar vermeleri halinde tazminle yükümlü oldukları ittifakla kabul edilirken diğer tasarruflarında görüş farklılığı ortaya çıkmıştır. Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler'de müteahhir dönemlerde ağırlık kazanan görüşe göre talâkın geçerliliği kabul edilmiştir. Bunun gerekçesi caydırıcılığın sağlanması ve kişinin kendi mâsiyetinin neticesine katlanmasıdır. Alım satım, yemin, şahitlik ve ikrar gibi tasarrufları konusunda da farklı görüşler vardır. Hemen her mezhepte mevcut bir kavle göre bu halde kişinin aklı dengesi yerinde sayılmadığından talâk dahil tasarrufları geçersiz sayılmıştır. Esrar kullanan kimsenin imamlık yapıp yapamayacağı da tartışılmış, İbn Teymiyye böyle kişilerin imam olamayacağını ve azledilmeleri gerektiğini söylemiştir (*Mecmû'atü'l-fetâvâ*, XXIII, 202-204).

Bu tür bitkilerin ekimi ve ticaretinin yapılması konusunda klasik dönemde tamamen yasaklama veya az miktarda alım satımına izin verme şeklinde görüşler mevcuttur; az miktarına cevaz verenler bunun meşrû amaçla satılmasını vurgulamışlar, keyif verici olarak kullanacağı bilinen kimselere satışını câiz görmemişler, bu şekilde satış yapan kimselere ta'zîr cezası öngörmüşlerdir. Ancak günümüzde uyuşturucu ticaretinin yol açtığı büyük yıkım dolayısıyla uyuşturucuların şaraba kıyaslanamayacağı, bu sebeple içki haddi yerine ta'zîren katil gibi daha ağır cezaların verilmesini savunanlar olduğu gibi suçun hirâbe veya bağı haddi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyenler de vardır (Abdullah b. Sâlih el-Hadîsî, s. 477-478). Zamanımızda bu görüşleri benimseyen bir kısım ülkelerde uyuşturucu kaçakçılarında idama kadar varan ağır cezalar verilmektedir.

Fıkıhta genel bir kural olarak bir haramı işleyen kadar onu işlemeye teşvik eden veya üretim, taşıma, satış gibi çeşitli şekillerde işlenmesine yardım edenler de o harama ortak sayılır ve bundan menedilmeleri gerekir. Günümüzde uyuşturucu kullanımı bireysel bir sorun olmaktan çıkmış, bütün ülkeleri ve toplumları tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Büyük yatırım gerektirmeden yüksek kârlar elde etmeyi sağlayan uyuşturucu ticaretinin bir yandan silâh satışı, fuhuş ve kumar sektörleriyle, bir yandan da mafya, terör ve sömürgecilik faaliyetleriyle iç içe geçtiği, bazı ülkelerin ekonomisine hâkim olduğu ve uyuşturucu ile mücadelenin hemen her ülkenin ana gündeminde yer aldığı görülmek-

tedir. Mevcut şartlarda uyuşturucuyla mücadelenin sonuç verebilmesi için konunun eğitimden sağlığa, güvenlikten uluslar arası ekonomik ve diplomatik ilişkilere kadar çok boyutlu olarak ele alınması ve gerçekçi adımların atılması kaçınılmazdır.

İnsanın dünya ve âhiret mutluluğu İslâm'ın ana hedefini teşkil ettiğinden din, can, akıl, nesil ve mal emniyetinin sağlanması şeklinde özetlenen temel prensipler çerçevesinde düşünüldüğünde, sadece alkollü içkilerin değil beden ve ruh sağlığını tehdit eden her zararlı maddenin yasaklanması söz konusu prensiplerin gereği olduğu âşikârdır. Aklî ve ruhî dengeyi bozan, kişinin iradesini elinden alan, düşünme gücünü yok eden, bedenini harap eden, dolayısıyla hem yükümlülüklerini yerine getirmesini engelleyen hem de kötülükler karşısında zaafa düşüren uyuşturucu maddelerin ve yeryüzünde fesat çıkarma kapsamında yer alan uyuşturucu ticaretinin haramlık hükmünü alması tabiidir. Ancak bu hükmün beklenen sonucu verebilmesi için yukarıda kısmen temas edilen çok boyutlu önleyici ve ıslah edici tedbirlerin alınması gereklidir.

Erken dönemlerden itibaren bitki ve ilaçlara dair eserlerde bu konuya yer verildiği gibi özellikle Memlûkler döneminden itibaren klasik fıkıh eserlerinde, fetva kitaplarında da konu ele alınmış, ayrıca müstakil çalışmalar yapılmıştır (bir liste için bk. Rosenthal, s. 5-18; Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 436-437). Bedreddin ez-Zerkeşî, Akfehî ve İbn Hacer el-Heytemî'nin eserleri gibi konuyu nisbeten genişçe işleyen eserlerden bir kısmı basılmıştır. Ebû Bekir el-Bedrî'nin *Râhatü'l-ervâh* (Rosenthal, s. 13-15), Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi hürmeti'l-afyûn ve'l-benc* (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 453, vr. 85^b-88^b) ve Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî'nin *Zıllü'l-'arîş fi men'î hilli'l-benc ve'l-haşiş* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2718, vr. 2-16) adlı risâleleri gibi bazıları ise henüz yazma halindedir. Modern dönemde konuyu çeşitli açılardan ele alan çok sayıda ilmî çalışma yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Haîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn* (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerî), Beyrut 1408/1988, VI, 153; Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hâvî* (nşr. Heysem Halife Tuaymî), Beyrut 1422/2002, I, 92, 158, 159, 165, 199, 214, 369; II, 10, 38, 50; ayrıca bk. tür.yer.; İbn Sinâ, *el-Kânûn fi't-tib* (nşr. İdvâr el-Kaş), Beyrut 1413/1993, I, 329, 434-435, 711, 733; II, 861, 879, 1606; Serahsî, *el-Meb-sûl*, VI, 176; XXIV, 9, 17, 18, 29, 34; Gazzâlî, *İhyâ* (Beyrut), II, 92, 93; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-Furûk* (nşr. Halil el-Mansûr), Beyrut 1418/1998, I, 374-381; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *es-Siyâse-*

tü's-şer'iyye fi ıslâhi'r-râfi ve'r-rafiyye (nşr. Beşîr M. Uyûn), Dimaşk 1405/1985, s. 116-120; a.mlf., *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (nşr. Âmir el-Cezzâr – Enver el-Bâz), Mansûre 1426/2005, X, 253; XIV, 260-261; XVIII, 198; XXIII, 202-204; XXXIV, 125-126, 127-129, 130-136, 139-141; Bedreddin ez-Zerkeşî, *Zehrü'l-'arîş fi tahrimi'l-haşiş* (nşr. Seyyid Ahmed Ferec), Mansûre 1407/1987; Akfehî, *İkrâmü men ye'îş bi-tahrimi'l-hamr ve'l-haşiş* (nşr. M. Fâris – Mes'ad Abdülhamîd es-Sa'denî), Beyrut 1415/1995, s. 269-306; Makrîzî, *el-Hıttâ*, II, 126-129; İbn Hacer el-Heytemî, *Tahzîrü's-sikât min ekli'l-küfte ve'l-kât* (a.mlf., *el-Fetâvâ'l-küb-erâ'l-fıkhiyye* içinde), Kahire 1357/1938, IV, 223-234; Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc* (nşr. M. Halil Aytânî), Beyrut 1418/1997, I, 128, 204; II, 17; IV, 245-246; Mahmûd b. Pîr Muhammed el-Fenârî, *Risâle fi beyâni hürmeti'l-haşiş ve'l-afyûn*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3675, vr. 39^a-40^a; Buhârî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, I, 187; V, 234-235; VI, 171, 189; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak: İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s. nşr. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 77-78; Şevkânî, *el-Bahşü'l-müsîr 'an tahrimi külli müs-kir ve müftir (el-Fethu'r-rabbânî min fetâvâ'l-imâm eş-Şevkânî* içinde, nşr. M. Subhî b. Hasan Hallâk), San'a 1423/2002, VIII, 4177-4214; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, IV, 445-447; VI, 75-78; X, 40-45; Alevî b. Ahmed es-Sekkâf, *Şam'u's-şehve 'an tenâvülü't-tünbâk ve'l-küfte ve'l-kât ve'l-kahve* (*Mecmû'atü seb'ati kütübün müfide* içinde), Kahire 1358/1940, s. 135-140; Fr. Rosenthal, *The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society*, Leiden 1971; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efen-di Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s. 45, 69, 144-146, 149; Mâcid Ebû Ruhayye, *el-Eşribe ve ahkâmühâ fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Amman 1400/1980, s. 337-384; Abdülvehhâb Abdüsselâm Tavile, *Fıkhu'l-eşribe ve had-dühâ*, Kahire 1406/1986, s. 333-430, 479-514; G. D. Walters, *Drugs and Crime in Lifestyle Perspective*, Thousand Oaks 1994; P. B. Stares, *Global Habit: The Drug Problem in a Borderless World*, Washington 1996; Ahmet Yılmaz, *İslâm Hukukunda Uyuşturucu Madde Suçları ve Cezaları* (yüksek lisans tezi, 1997), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Mu'cemü'l-mevzû'âtü'l-matrûka fi't-te'lifi'l-İslâmî ve beyânü mâ üllife fihâ*, Ebûzabî 1420/2000, I, 436-437; Yusuf Yaşar, *Uyuşturucu Madde Ticareti Suçları* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; R. Matthee, *The Pursuit of Pleasure: Drugs and Stimulants in Iranian History, 1500-1900*, Princeton 2005, s. 74, 83, 97-116, 207-221, 253-254, 293-295, 303; Selma Tibi, *The Medicinal Use of Opium in Ninth-Century Baghdad*, Leiden 2006, s. 170-179; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kurallanmaz Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları, 1200-1500* (trc. Ruşen Sezer), İstanbul 2007, s. 68, 71, 76, 79, 88, 89, 93; İsmail Karagöz, *Sigara, Alkol, Uyuşturucu, Zararları ve Dinî Hükmü*, Ankara 2008; Ümit Akçiğer, *A Comparative Analysis of Drug Use Patterns and Multilevel Risk Factors Between Turkish and American Drug Users* (yüksek lisans tezi, 2008), University of Baltimore; Cahit Babuna – Nevzat Bayhan, *Uyuşturucu, Bağımlılık Afeti ve Sorunları*, İstanbul 2009; Uğur Kömüçoğlu, "Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri", *Osman-*

lı *Kahvehaneleri* (haz. Ahmet Yaşar), İstanbul 2009, s. 45-80; Miri Shefer-Mossensohn, *Otto-man Medicine: Healing and Medical Institutions, 1500-1700*, Albany 2009, s. 39-45, 157; Nevzat Tarhan – Serdar Nurmedov, *Bağımlılık: Sana ve Gerçek*, İstanbul 2011; M. H. Sheard, "Clinical Pharmacology of Aggressive Behavior", *Clinical Neuropharmacology*, XI/6 (1988), s. 483-492; "Nazratü's-şer'ati'l-İslâmiyye ile'l-mu'haddirât", *Mecelletü'l-buhûşi'l-İslâmiyye*, sy. 23, Riyad 1408-1409/1988, s. 11-82; Süûd b. Abdülazîz et-Türkî, "el-'Avâmilü'l-mü'eddiye ilâ te'â-ti'l-mu'haddirât ve'l-manzûrû'l-İslâmî li-muvâ-cehetihâ", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muham-med b. Su'ûd el-İslâmiyye*, sy. 1, Riyad 1409/1989, s. 417-472; Abdullah b. Sâlih el-Hadîsî, "Takrîr 'an nedveti âşâri şudûri'l-emri's-sâmî bi-katli müherribi'l-mu'haddirât", a.e., s. 475-484; Mustafa Köylü, "Ruh ve Beden Sağlığı ile Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İla-hiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28, Samsun 2010, s. 5-36; M. Meyerhof, "Bandj", *EP* (İng.), I, 1014; "Taḥdîr", *Mu.F.*, XI, 33-38; Mehrân Efşârî, "Beng", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahrân 1377/1999, IV, 321-331; Murtaza Kerîmîniyâ, "Beng", a.e., IV, 331-332.



TUNCAY BAŞOĞLU

UYVAR

Slovakya'da tarihî bir şehir.

Slovakça Nové Zámky, Almanca Neuhausen, Latince Castelnuovo ve Türkçe'de Uyvar adıyla bilinen şehrin çekirdeğini 1545'te Tuna nehrinin kollarından Nitra suyu kıyısında Osmanlı akınlarına karşı Estergon başpiskoposu tarafından inşa ettirilen ve Macarca Érsek Ujvár denilen küçük bir kale (palanka) oluşturur. Osmanlılar'ın XVI. yüzyılın ortalarına doğru bu kesimdeki baskılarını arttırmaları üzerine bu küçük kale dönemin "yıldız kale" sistemine göre yenilendi ve güçlendirildi. 1573'te başlayan inşaat, 1585'te tamamlandı. Kale son şeklini 1663 yılında aldı. Bu dönem boyunca özellikle Uzun savaşlar sırasında (1593-1606) Osmanlılar burayı ele geçirmeye ça-

laştı. 1662'de başlayan Osmanlı-Habsburg savaşları Uyvar'ı Osmanlı hedefi haline getirdi. Sefere çıkan Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa yolu üzerindeki Györ (Yanikkale), Komarno (Komaran) ve Uyvar gibi üç kuvvetli istihkâm arasında uzun istişarelerin ardından Uyvar'ı seçti. Osmanlı ordusu 17 Ağustos 1663'te burayı kuşattı. Şiddetli çarpışmalar 26 Eylül'e kadar sürdü. Kaleyi savunan Adam Forgács'ın halkın serbestçe dışarıya çıkması karşılığında teslim olmasıyla Uyvar Osmanlı idaresi altına girdi. Osmanlılar kalede önemli miktarda asker bıraktılar, surları da onardılar. Vasvar Antlaşması ile (9 Ağustos 1664) buradaki Osmanlı hâkimiyeti tasdik edildi.

Uyvar Osmanlı idaresine girince aynı adlı eyaletin merkezi haline getirildi. Eyaletin ilk beylerbeyliğine kalenin alınmasından sonra 4000 askerle burada muhafaza da kalan Kurd Mehmed Paşa tayin edildi. 1074 Rebûlâhîrinde (Kasım 1663) Vezir Sarı Hüseyin Paşa, Uyvar muhafızlığına getirildi ve 1664 Mayısına kadar görev yaptı. Ardından Küçük Mehmed Paşa onun yerini aldı. Uyvar Kalesi fethini takip eden yıllarda (1075/1664-65) ve sonrasında Macaristan ve Balkan ülkelerinden getirilen sipahilerle güçlendirildi ve tam bir askerî garnizona dönüştürüldü. Ayrıca ticarî faaliyet desteklendi; Balkanlar'dan gelen müslüman tâcirler Uyvar'da küçük bir koloni meydana getirdi. Uyvar pazarı hareketlendi. Bu durum yerleşmeyi destekledi. Bunun sonucunda Uyvar'da giderek müslüman sivil nüfus arttı. Bunların çoğunluğunu asker aileleri oluşturuyordu ve şehrin varoş kesiminde oturuyorlardı. Pek çok asker bölgedeki kadınlarla evlenmişti.

Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa şehre ayrı bir önem verdi ve kale surları yanında birçok binayı tamir ettirdi. Evliya Çelebi'ye göre kalenin merkezi kare şeklinde idi ve batı tarafında kale kumandanının iki katlı sa-

rayı vardı. Güney tarafında yer alan iki katlı bina kütüphane ve mektep olarak hizmet veriyordu. Kalenin kuzey tarafında başpiskoposun iki katlı sarayı mevcuttu. Bu saray Uyvar'daki Osmanlı paşasının ikametgâhı haline getirildi. Saraylar taştan yapılmış, alt katın bölümleri Türkler tarafından dükkân şeklinde düzenlenmişti. Kalede üç kilise yer alıyordu. En büyüğü ve en eskisi daha sonra IV. Mehmed adına camiye çevrildi. İkinci kilise Vâlîde camiine dönüştürüldü. Fransisken kilisesi kendileri tarafından Halvetî tarikatına mensup dervişlere verildi.

Osmanlı döneminde kale içinde Mirimîran, Saat, Kenîse Cami, Hünkâr Cami, Yûsuf Paşa Tabyası, Paşa ve Tophane adlı mahallelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi kale içinde yirmi sokak ve 1800 hâne kapısı saymış, binaların düzgün olduğunu belirtmiştir. Kalenin iki büyük kapısını Beç ve Komaran kapıları diye kaydetmiş, ayrıca kale dışında yeni bir yerleşme yerinin inşa edildiğini, bu varoşun merkezini Fâzıl Ahmed Paşa Camii'nin teşkil ettiğini eklemiştir. Osmanlılar, Uyvar merkezli sancağı sekiz idarî bölgeye ayırdılar: Uyvar, Narhid, Barş, Komaran, Hond, Nitra, Jabokrek ve Şele. Buranın adlı ve kazâî işlerinden Uyvar kadısı sorumluydu. Bütün eyalette cizye ödeyen köy sayısı 470 olarak hesaplanmıştı. Narhid on altı, Barş 118, Komaran otuz üç, Hond altmış altı, Nitra 194, Jabokrek sekiz ve Şele seksen beş köye sahipti. Doksan yedi köy terk edilmişti.

Osmanlılar'ın giderek Girit'teki Kandiye kuşatmasına ağırlık vermeye başlaması, Uyvar'daki garnizonun yanı sıra Macaristan'daki Osmanlı asker sayısının da azaltılmasına ve buraya kaydırılmasına yol açtı. Bu durum Habsburglar'ın lehine bir gelişme oldu. Habsburglar, Nitra suyunun batısındaki Váh nehri boyunca yeni kaleler inşa ettiler veya eski kaleleri güçlendirdiler. Vasvar Antlaşması'nda adı geçen Leopoldstadt ve Gutta'ya ilâveten yeni askerî istihkâmlar yaptılar. Bunlar Osmanlı idaresi ve sipahilerinin Váh nehrinin sağ, Váh bölgesinin orta kısımlarından, Nitra nehri vadisiyle Hron vadisinin yukarı kesiminden vergi toplamasını engellediler. Bu durum giderek önemli bir gerginliğe yol açtı. Sınır boylarında iki taraf arasında çarpışmalar başladı. Girit'teki savaşların sona ermesinin ardından Osmanlılar sınırdaki durumu değiştirmek için Uyvar garnizonunu güçlendirdiler ve oradaki idareciyi değiştirdiler. Yeni idareci Seydi Mehmed Paşa, 1669'da idam edilen ve Macar soylu-



Uyvar Kalesi'nin 1663'te Türkler tarafından kuşatılması ve fethini tasvir eden bir gravür